

Η ΚΕΦΑΛΑΙΑΚΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Του Δρος Πέτρου ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Συνέχεια εκ προηγούμενου τεύχους

3. Η διανομή στο σημείο $X-E_{μπ}^{\delta}$

Στην άμεση σχέση-επαφή $X-E_{μπ}^{\delta}$ της ζωντανής με την αντικειμενοποιημένη εργασία, το κεφάλαιο παρουσιάζεται ως χρήμα προς αξιοποίηση και τίποτε περισσότερο, η εργασία δε, με διαμορφωμένους τους όρους υπό τους οποίους μπορεί να λειτουργήσει (αυτούς που το ιστορικό περιεχόμενο της αναπαραγωγής της υπαγορεύει). Η επαρκής αναπαραγωγή της τελευταίας είναι όρος εκ των ων ουκ άνευ για να συμμετέχει αποτελεσματικά στον παραγωγικό μετασχηματισμό της οικονομικής ύλης. Αλλιώς η σχέση γίνεται προβληματική και ακυρώνεται μερικώς ή και απολύτως η ικανότητα αναπαραγωγής του συστήματος.

Έχουμε λοιπόν σε σχέση με τη διανομή τρεις συμβατικούς χρόνους.

- Χρόνος «α» $X-E^{\delta}$... (αρχικό σημείο άρθρωσης της παραγωγικής σχέσης, συνάντηση των δύο φύσεων της εργασίας, αμοιβή της εργασίας σε όρους αξίας [=καθαρή ανταλλακτική αξία = χρήμα] που αντιστοιχούν στο περιεχόμενο της αναπαραγωγής της). Ο μισθός εντοπίζεται σε αυτό ακριβώς το σημείο. Σε αυτό επίσης το σημείο είναι που σχηματίζεται και η τιμή κόστους, $c+v$, του εμπορεύματος.

- Χρόνος «β» ... Π... Ε' (μέσω του συνδυασμού των ωφέλιμων εργασιών του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας προκύπτει το παραγωγικό αποτέλεσμα που περιέχει την υπεραξία) Αυτή είναι η καθαρά παραγωγική διαδικασία, η οργάνωση της παραγωγής, ο τεχνικός καταμερισμός, το σχήμα διοίκησης, η γενική φροντίδα για την απόδοση και την απόσπαση της υπεραξίας εντάσσονται εδώ. Ακριβώς σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινισθεί ότι όσον αφορά το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, και αποκλειστικά αυτό, η παραγόμενη υπεραξία «s» ταυτίζεται με το κέρδος «κ». Και εντός αυτού του πλαισίου μπορούμε να ορίσουμε το γενικό τύπο του μέσου ποσοστού κέρδους, $k' = s/c+v$. Αυτό σημαίνει επίσης πως στο συνολικό κοινωνικό πεδίο, η τιμή παραγωγής, $c+v+s$, του συνολικού κοινωνικού προϊόντος ταυτίζεται με την αξία του.

Αντιθέτως, για τα ατομικά κεφάλαια που εισέρχονται στην παραγωγή διεκδικώντας το μέσο ποσοστό κέρδους, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Κάθε ατομική αξία X_i , επενδυόμενη ως κεφάλαιο προς αξιοποίηση διαχωρίζεται σε $c_i+v_i = K_i$. Κατά τη διαδικασία της παραγωγής η υπεραξία που παράγεται είναι s_i και συνεπώς η αξία του μετά την παραγωγή γίνεται $X_i' = c_i+v_i+s_i = K_i+s_i$. Εδώ θα τελείωναν τα πράγματα εάν το εν λόγω κεφάλαιο που αξιοποιείται ήταν αυτόνομο στην ατομικότητά του, κάτι που δε συμβιβάζεται με τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής και της κυκλοφορίας. Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι κεφαλαιοκράτες - επενδυτές, των διαφόρων σφαιρών «αποσύρουν τις κεφαλαιακές αξίες, που έχουν καταναλωθεί κατά την παραγωγή των εμπορευμάτων αυτών, ωστόσο, δεν εισπράτουν την υπεραξία, άρα και το κέρδος που έχει παραχθεί στη δική τους σφαίρα κατά την

παραγωγή αυτών των εμπορευμάτων, αλλά μόνο τόση υπεραξία, άρα και κέρδος, που αναλογεί σε κάθε αντίστοιχο υποπολλαπλάσιο του συνολικού κεφαλαίου κατά την εξίσου κατανομή της συνολικής υπεραξίας ή του συνολικού κέρδους που παράγεται σε ένα δοσμένο χρονικό διάστημα από το συνολικό κεφάλαιο της κοινωνίας σε όλες τις σφαίρες παραγωγής μαζί παρμένες» Κεφάλαιο, τ. ΙΙΙ, σ.200). Στην ουσία τα επιμέρους κεφάλαια και ο ανταγωνισμός τους καθορίζουν τη συνολική ποσότητα υπεραξίας (ως αποτέλεσμα του αθροίσματος των ατομικών υπεραξιών κάθε κεφαλαίου) και αυτή η συνολική υπεραξία με τη σειρά της καθορίζει δια του μέσου ποσοστού κέρδους την ατομική αμοιβή που θα λάβει κάθε κεφάλαιο που επενδύεται. Ο Μαρξ επέμενε ότι οι τιμές παραγωγής δεν μπορούν να εξηγηθούν χωρίς πρώτα να μετρηθούν οι συνολικές αξίες του προϊόντος, των μισθών και του κεφαλαίου.⁷ Με αυτόν τον τρόπο η κοινωνική διάσταση της παραγωγής συναρτάται και συνέχεται με τα διαφορετικά ατομικά έργα και όχι μόνο: τα ατομικά κεφάλαια λειτουργούν με μια ιδιότυπη κοινωνική ατομικότητα, ίδιον της αντιφατικής φύσης του καπιταλιστικού συστήματος. Στην υποθετική περίπτωση που το ατομικό εμπορευματικό προϊόν που παρήγαγε το κεφάλαιο K_i δε μπαίνει στην κυκλοφορία (αν μπορούσαμε να σταματήσουμε την κίνηση της παραγωγής και της κυκλοφορίας στην απειροελάχιστη στιγμή του χρόνου που το εμπορευματικό προϊόν εισέρχεται συμβατικά στην κυκλοφορία), το s_i είναι το ατομικό του ποσόν της υπεραξίας το οποίο και θα διατηρούσε ως ακαθόριστο ατομικό αξιακό αγγύλωμα. Καθώς μπαίνει στην κυκλοφορία, απεκδύεται του ατομικού του χαρακτήρος, εισφέροντας το s_i του στη συνολική κοινωνική δεξαμενή της υπεραξίας και κρατά για τον εαυτό του το ποσοστό κέρδους που του αντιστοιχεί με βάση το ποσοστό κέρδους στο οποίο προσβλέπει κάθε ένας που επενδύει ένα υποπολλαπλάσιο του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Η κοινωνική επικύρωση του κάθε ατομικού προϊόντος έρχεται δια του μέσου ποσοστού κέρδους που επιτυγχάνει κάθε αρχικό κεφάλαιο K_i που επενδύεται και αυτό γίνεται συμβατικά στον επόμενο χρόνο.

- Χρόνος «γ» Ε'-Χ'. Εδώ ακριβώς η τιμή παραγωγής κάθε ατομικού προϊόντος, δεδομένου του ποσοστού κέρδους, γίνεται $K_i + K_{ix} = K_i(1+\kappa')$. Κάθε ατομικό κεφάλαιο έχει εισφέρει στη συνολική κοινωνική δεξαμενή έτσι ώστε $S = \sum s_i$ που επιτρέπει να «εκδοθεί» το μέσο ποσοστό κέρδους, $\sum s_i / \sum K_i$, και έχει λάβει ως αμοιβή το ποσοστό που του αναλογεί από το μέσο ποσοστό που σχηματίστηκε στο συνολικό κοινωνικό χώρο που λειτουργεί. Μόλις αποκατασταθεί ένα γενικό ποσοστό κέρδους, ένα μέσο κέρδος, είναι ζήτημα τύχης αν η υπεραξία, επομένως και το κέρδος που έχει πραγματικά παραχθεί σε μια ξεχωριστή σφαίρα, θα συμπέσει με το κέρδος που περιέχεται στην τιμή πώλησης του εμπορεύματος. Όταν είναι δεδομένος ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας η μάζα της υπεραξίας που παράγεται σε μια ξεχωριστή σφαίρα έχει μεγαλύτερη σημασία για το συνολικό μέσο κέρδος του κοινωνικού κεφαλαίου, παρά για τον κεφαλαιοκράτη του ξεχωριστού κλάδου. Με την απλή μετατροπή της υπεραξίας σε κέρδος, το μέρος της αξίας των εμπορευμάτων, που αποτελεί το κέρδος, αντικρύζει το άλλο μέρος της αξίας που αντιπροσωπεύει την τιμή κόστους του εμπορεύματος, έτσι που εδώ χάνεται για τον καπιταλιστή η έννοια της αξίας, γιατί δεν έχει μπροστά του τη συνολική εργασία, που κοστίζει η παραγωγή του εμπορεύματος, αλλά εκείνο μόνο το μέρος της συνολικής εργασίας, με τη μορφή ζωντανών ή νεκρών μέσων παραγωγής, που το έχει πληρώσει και έτσι εμφανίζεται σε αυτόν το κέρδος σαν κάτι που στέκει έξω από την ενυπάρχουσα στο εμπόρευμα αξία. Εκείνο που προστίθεται βέβαια για τη διαμόρφωση της τιμής παραγωγής είναι το μέσο κέρδος του κεφαλαίου, το οποίο είναι η σφραγίδα του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής και της ανταλλαγής. Όλη η δυσκολία για την κατανόηση των παραπάνω «προέρχεται από το γεγονός ότι τα εμπορεύματα δεν ανταλλάσσονται απλώς σαν εμπορεύματα, αλλά σαν προϊόντα κεφαλαίων που, ανάλογα με το μέγεθός τους, ή όταν είναι ίσου μεγέθους, απαιτούν ίσα μερίδια από τη συνολική μάζα της υπερα-

ξίας» Κεφάλαιο, τ. ΙΙΙ, σ.221). Στο τέλος του χρόνου «γ» η υπεραξία, η αμοιβή του κεφαλαίου, είναι πραγματοποιημένη και το Χ' εμφανίζεται στο νέο σημείο «α» [διάφορο χρονικά του α] ως αδιάφορος καθορισμός, ως καθαρή ανταλλακτική αξία Χ, χωρίς υπεραξία.

Δεδομένου ότι κάθε Χ που ξεκινάει την παραγωγή είναι καθαρή ανταλλακτική αξία, δεν περιέχει υπεραξία (η τελευταία έχει πραγματοποιηθεί στην κυκλοφορία), η διανομή όσον αφορά το ξεκίνημα της σχέσης αξιοποίησης δεν γίνεται επί της υπεραξίας. Η υπεραξία που θα παραχθεί στο συνεχόμενο τμήμα, συμβατικός χρόνος «β», ανήκει εξ ολοκλήρου στον κάτοχο του κεφαλαίου. Να προσέξουμε λοιπόν ότι στο σημείο Χ-Ε^δ_{μπ}, που εντοπίζουμε την άρθρωση της διανεμητικής σχέσης, η διανομή σχετίζεται αποκλειστικά με την αρχική αξία, καθώς η εργασία λαμβάνει ως αμοιβή τμήμα της καθαρής ανταλλακτικής αξίας που εισέρχεται στη διαδικασία της αξιοποίησης. Η υπεραξία είναι με έναν τρόπο στεγανοποιημένη, ταγμένη σε αυτόν που έχει τη δυνατότητα να οργανώνει την παραγωγή στο χώρο, αυτόν που ταυτίζει την ύπαρξή του εντός του συστήματος με την αξιοποίηση στο σημείο «β» και την πραγματοποίηση το σημείο «γ». Τα σημεία α, (β, γ), γίνονται οι περιοχές που το κεφάλαιο και η εργασία διαχωρίζουν τις αμοιβές τους.

Εάν θέλουμε να δώσουμε συνοπτικά το συμπέρασμα όσων προηγήθηκαν σε σχέση με το εσώτερο νόημα της διανομής, θα πούμε ότι ενώ η διανομή για την πλευρά της εργασίας εντοπίζεται στο σημείο Χ-Ε^δ_{μπ} της παραγωγικής άρθρωσης, για την πλευρά του κεφαλαίου εντοπίζεται τελικά στο σημείο Ε'-Χ', πραγματοποίησης του εμπορεύματος. Είναι σαν η πρώτη να λαμβάνει αξία από τον παρελθόντα κύκλο παραγωγής, το δεύτερο από τον παρόντα-εξελισσόμενο κύκλο παραγωγής του οποίου η μελλοντική κατάληξη είναι η πραγματοποίηση της υπεραξίας. Ο παραγωγικότερος λοιπόν συνδυασμός των συντελεστών παραγωγής ενδιαφέρει κατά άμεσο τρόπο την πλευρά του κεφαλαίου για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη υπεραξία (μελλοντική αμοιβή κεφαλαίου). Είναι και αυτός μεταξύ των άλλων, ένας λόγος για την έφεση του κεφαλαίου προς τις μεγαλύτερες αποδόσεις, τη συνεχή αναδημιουργική κίνηση προς το μέλλον και τη διαρκή ανασύσταση της παραγωγής για αποτελεσματικότερη πραγματοποίηση της υπεραξίας.

Όλη αυτή η αφαίρεση που εξετάσαμε εξέρχεται των ορίων του εθνικού κράτους το οποίο ως συλλογικός φορέας εγγυάται τις ατομικές αποκλίσεις στη λειτουργία των κεφαλαίων. Η κρατική διαμεσολάβηση σχετικοποιεί αυτήν ακριβώς την ουσιώδη διαδικασία του κοινωνικού παραγωγικού συστήματος. Με την «προστασία» της αλλοιώνει την αμείλικτη λειτουργία του μέσου ποσοστού κέρδους και επιτρέπει στα τμήματα του κεφαλαίου να προσπορίζονται κέρδη εκτός του πλαισίου που θα όριζε η συμπεριφορά τους ως υποπολλαπλασίων του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Αυτή ακριβώς η αλλοίωση, από την άλλη, είναι που μέσω μιας διαλεκτικής σχέσης επιτρέπει την ωρίμανση του νόμου της αξίας και της νέας σχετικοποίησής του στο πλαίσιο της οικουμενικής διασποράς του καπιταλιστικού συστήματος.

Για τον καθορισμό λοιπόν των αμοιβών είτε της εργασίας είτε του κεφαλαίου δεν μπορούμε να εξασφαλίσουμε μια ακριβή σχέση παρά μόνο αφού λάβουμε υπ' όψιν μας τους όρους συνάψεως των σχέσεών τους και στα τρία κυκλώματα ύπαρξης και λειτουργίας - αλληλομετασχηματισμού της αξίας.⁸

Με την οικουμενική διασπορά της κεφαλαιακής σχέσης παραγωγής και αναπαραγωγής του συστήματος, η αξία, που οφείλει να αξιοποιηθεί επειδή ακριβώς υπάρχει (κεφάλαιο, χρήμα ως κεφάλαιο), προσφεύγει ευκολότερα στην ιδιαίτερη αξία που αξιοποιεί (τη δύναμη της ζωντανής εργασίας): αυτό είναι το νόημα της οικουμενικοποίησης. Η εργασία συναντά πιο ά-

8. Στην κλασική και νεοκλασική αντίληψη των πραγμάτων, η ύπαρξη του εμπορεύματος και του κεφαλαίου - σχέσεις που διαμορφώνονται στην παραγωγή και την κυκλοφορία - είναι απλώς προφανείς, δεν χρειάζονται εξήγηση. Το κεφάλαιο είναι μόνο με τον εαυτό του καθώς γεμίζει όλο το κοινωνικό φάσμα. Στη γενική ισορροπία, το παρόν δε διαχωρίζεται από το παρελθόν και το μέλλον, η διαδοχικότητα στο χρόνο δεν έχει ερμηνευτική αξία. Το κεφάλαιο σε μια συμπληρωματική αντίληψη επικαιροποίησης τίθεται σε αξιοποίηση αυτομάτως. Για το σχετικό προβληματισμό βλ. Aglietta M. 1997, σ.56-64.

μεσα τον εαυτό της, την ανταλλακτική ετερότητά της, στη διαρκή αγωνία της να πραγματώνεται εξακολουθητικά. Μόνο που αυτό γίνεται υπό τους νέους όρους της κεφαλαιακής σχέσης και της νέας σχετικοποίησης που τη συνοδεύει. Αυτούς τους όρους θα διευκρινήσουμε εν συνεχεία. Θα προσπαθήσουμε, δηλαδή, να διεισδύσουμε στον καθεαυτό χώρο - ιστορικό και γνωσιολογικό - μιας διαδικασίας της οποίας οι συνέπειες είναι ακριβώς το αφηρημένο πλαίσιο που διαγράψαμε παραπάνω, και κυρίως, να διαπιστώσουμε το λειτουργικότερο ρόλο της διανομής στη διαμόρφωση των όρων απόδοσης του συστήματος.

Για το λόγο αυτό θα κλιμακώσουμε την αναφορά μας διερχόμενοι την εξέταση των δύο κυριότερων συντελεστικών παραγόντων των αλλαγών. Από τη μια πλευρά του πιστωτικού συστήματος, υπεύθυνου για τις αποτελεσματικές ροές των προς αξιοποίηση κεφαλαίων στο οικουμενικό περιβάλλον. Από την άλλη, της οργάνωσης της παραγωγής, οι αλλαγές στην οποία επιτρέπουν το συντονισμό με τις ταχύτατες κινήσεις αξιοποίησης των κεφαλαίων.

3.1. Η πιστωτική λειτουργία

Το πιστωτικό χρήμα είναι μια επινόηση και μια ανάγκη που διευκολύνει το παραγωγικό σύστημα στην ταχύτητα με την οποία αναπαράγεται και μειώνει τις απώλειες-κενά μεταξύ των σταδίων που το τελευταίο διέρχεται στην ανέλιξή του. «Το κεφάλαιο προσανατολίζεται να άρει το χρήμα στην παραδοσιακή του, άμεση πραγματικότητα και να το μετατρέψει απλά σε κάτι που έχει τοποθετηθεί και επίσης αρθεί από το κεφάλαιο, σε κάτι που είναι καθαρά ιδεατό... να μετατρέψει το χρήμα σε απλά ιδεατό συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του... η άρση του χρήματος στην άμεσή του μορφή εμφανίζεται σαν απαίτηση της χρηματικής κυκλοφορίας που έγινε συνθετικό στοιχείο της κυκλοφορίας του κεφαλαίου... Κυκλοφορία χωρίς χρόνο κυκλοφορίας είναι η τάση του κεφαλαίου άρα και τα εργαλεία που χρησιμεύουν μόνο για τη συντόμευση του χρόνου κυκλοφορίας τοποθετούνται σε μορφολογικούς προσδιορισμούς που τοποθετεί απλά και μόνο το κεφάλαιο - όπως τα διαφορετικά συνθετικά στοιχεία που το κεφάλαιο διατρέπει στην κυκλοφορία αποτελούν ποιοτικούς προσδιορισμούς της δικής του μεταμόρφωσης» (Grundrisse, σ.514). Αυτή η διαδικασία της ταχύτατης αξιοποίησης επιβάλλεται μόνο δια της σχετικοποίησής της, υπό την έννοια ότι οφείλει να καταστεί στοιχείο καθοριστικό της συμπεριφοράς των υποκειμένων της οικονομίας. Αυτή η νέα σχετικοποίηση προετοιμάζεται στο πλαίσιο ενίσχυσης της αποταμειωτικής συμπεριφοράς⁹ κατά την εθνική ολοκλήρωση και ωριμάζει σιγά-σιγά στη διεθνοποίηση του κράτους ώστε να καταστεί μια δύναμη αμεσότερης ενίσχυσης της συσσώρευσης. Στην κυριολεκτική της εκδοχή η αποταμειωτική συμπεριφορά δεν σχετίζεται με μια περιπτωσιακή αύξηση του μισθού που γίνεται ένα αδιευκρίνιστης απόδοσης αποταμείωμα. Είναι η ιδιόμορφη, η με νέους όρους προσέγγιση της εργασίας προς τα μέσα παραγωγής, και η προσδοκώμενη συμμετοχή στο αποτέλεσμα της παραγωγής ως όρου μετάβασης σε έναν νέο πλαίσιο εκμετάλλευσης των όρων αξιοποίησης του κεφαλαίου.

Με την επέκταση της πίστης, του πιστωτικού χρήματος στο πλαίσιο μιας αυτονόμησης της σχέσης παραγωγής από την εθνική θεσμοποιητική μεσολαβητική διαδικασία, μπορούμε να ξερύνουμε όσο οι αναλογίες συμμετοχής στην αναπαραγωγή επιτρέπουν, από το αυστηρό καλειανό¹⁰ πλαίσιο που η δαπάνη των καπιταλιστών (λόγω της προνομακής πρόσβασης στην πίστη)

9. Με τον όρο εννοούμε την υποθέτηση από τα υποκείμενα της οικονομίας τρόπων ή συστημάτων οικονομικής επικοινωνίας που σχετίζονται με την αξιοποίηση κάθε τίτλου αξίας που κατέχουν: από το απλό χρήμα που μπορούν να αποταμειώσουν και να λάβουν αμοιβή (τόκο), έως τους πλέον σύνθετους τίτλους αξιών τους οποίους μπορούν να διαπραγματεύονται και ενσωματώνουν απαίτηση ή ενέδουν τον κίνδυνο απώλειας της διαπραγματευόμενης ή της αναγραφόμενης αξίας τους.

10. Σύμφωνα με τον Kalecki (βλ. Robinson, εισαγωγή στον Kūhne, σ. XIII-XIV), είναι η δαπάνη των καπιταλιστών συλλογικά που καθορίζει τα κέρδη. Οι εργάτες δαπανούν για αναπαραγωγή όλο το μισθό. Η δαπάνη των καπιταλιστών δεν καθορίζεται από το εισόδημά τους μόνο αλλά και από την προνομακή πρόσβασή τους στην πίστη. Υπενθυμίζουμε ότι η συνολική δαπάνη είναι ίση με την κατανάλωση των εργατών, συν την κατανάλωση των καπιταλιστών, συν την ακαθάριστη επένδυση.

καθορίζει την παραγόμενη υπεραξία και το ποσοστό του κέρδους. Και τούτο γιατί μπορεί να υφίσταται προνομιακή δυνατότητα στην πίστη, όχι όμως και αποκλειστικό προνόμιο. Η πλευρά της εργασίας - σε μια πορεία διαρκούς σχετικοποίησης και αυτοσυντήρησης του συστήματος - αποκτά εισοδήματα όχι μόνο από μισθούς αλλά και από την κατοχή τίτλων που παραπέμπουν άμεσα στην παραγόμενη υπεραξία και τη νομή μέρους των μέσων παραγωγής. Σε αυτό βοηθάει το ίδιο το σύστημα της πιστωτικής λειτουργίας που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της εγγύησης του κράτους και το οποίο λειτουργεί με τρόπο που να απονέμει αυτή τη δυνατότητα.¹¹ Η αποταμειωτική συμπεριφορά συνοδεύεται και συντηρείται - επεκτείνεται από την προσδοκία του κέρδους. Το κέρδος είτε ως τόκος είτε ως όποια άλλη απόδοση τίτλων αξίας ερμηνεύεται αυστηρώς με μία τελική αναγωγή: την παραγωγή της υπεραξίας. Επιπροσθέτως, σε έναν ευρύτερο του κρατικού πεδίο, η εξέλιξη των χρηματοπιστωτικών αγορών και των χρηματοοικονομικών καινοτομικών εργαλείων πιστοποιεί την κίνηση από την εσωτερική στη διεθνή χρηματοδότηση μέσω των διεθνοποιημένων χρηματοπιστωτικών αγορών. Κυρίως επβεβαιώνει την κινητοποίηση της πίστης όχι τόσο από τις κρατικές αποφάσεις, αλλά από τη σχετικά αυτονομημένη και εξατομικευμένη προσδοκία του κέρδους, τη γενικευμένη αποταμειωτική - αξιοποιητική των κεφαλαίων συμπεριφορά. Αυτή η κίνηση ταυτοχρόνως συνοδεύεται από μια πορεία προς την άμεση χρηματοδότηση: οι εκδόσεις πωλούν χρηματοοικονομικές απαιτήσεις - συνήθως μετοχές ή ομόλογα - απευθείας στους επενδυτές.¹² Η πορεία προς την αμεσότητα άντλησης της αξίας που θα αξιοποιηθεί δεν χρειάζεται πρόσθετες διευκρινήσεις: κάθε υποκείμενο, που αντιλαμβάνεται την ανταλλακτική αξία που έχει ανά χείρας με κεφαλαιακούς προσδιορισμούς, εισέρχεται στη μεγάλη άσπονδη οικογένεια των επενδυτικώς λειτουργούντων υποκειμένων.

Χρειάζεται όμως να περάσουμε στη διευκρίνιση του νέου τρόπου οργάνωσης της παραγωγής στο οικουμενικό πεδίο, για να δούμε γιατί ο συνδυασμός των δύο τομέων, της πιστωτικής λειτουργίας και της νέας οργάνωσης της παραγωγής, καθίσταται αποφασιστικό ερμηνευτικό στοιχείο. Ακολουθώντας, τι αλλαγές συνεπιφέρει αυτή η άρθρωση στην οικονομική συμπεριφορά, την παραγωγική επικοινωνιακή σχέση και τη νομιμοποίηση του συστήματος.

3.2. Η ουσία της οργάνωσης της παραγωγής

Η σύγχρονη επιχειρηματική οργάνωση δεν ταυτίζεται με την οργάνωση της παραγωγής απλώς. Στους κόλπους μιας υποδειγματικής διεθνικής επιχείρησης, αυτή η οργάνωση ορίζεται από τη συνάντηση τριών διαστάσεων ολοκλήρωσης του παραγωγικού έργου:

α) ενός συστήματος αγοράς καθώς σχεδιάζει στρατηγικές ανταγωνισμού, κατά συνέπεια ενσωματώνει προκαταβολικά ένα μέρος από την ανταλλακτική κίνηση στην αγορά

β) ενός συστήματος οργάνωσης και εσωτερικής κατανομής για την παραγωγή έργου, τουτέστιν απορροφά στοιχεία του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας και

γ) ενός συστήματος που εσωτερικεύει τύπους κοινωνικής ρύθμισης και νομιμοποίησης της δραστηριότητάς της, επέκτασης δηλαδή σε τομείς που παραδοσιακά σχετίζονται με ευρύτερα συλλογικά πεδία.

11. Υπενθυμίζουμε το πλαίσιο της ανάλυσης του Pasinetti το οποίο στο γνωσιολογικό - ερμηνευτικό πεδίο μπορεί να αντιμετωπιστεί ως σύνδεσμος - μετάβαση από την εθνική σχέση στην ευρύτερη διεθνή. Στα υποδείγματα διανομής ενώ όλοι αναγνωρίζουν την αξία της κινητοποίησης των αποταμειύσεων εντός του εθνικού χώρου μέσω των δικτύων της πιστωτικής λειτουργίας, αφήνουν αδιευκρίνιστο το αποτέλεσμα της διανομής του παραγωγικού εξαγόμενου στο οποίο αυτές συμβάλλουν. Ο Pasinetti «επιτρέπει» στους εργάτες να λαμβάνουν εισόδημα από την ιδιοκτησία εάν αποταμειύουν. (Βλ. σχετικά, Pasinetti L.L. 1991, 1996, Howard C.M. 1979, και για τα άλλα υποδείγματα Palley L. 1999). Την αποταμίευση την πραγματοποιούν μέσω της ανάπτυξης ενός δικτύου λειτουργίας, διαπραγμάτευσης και αξιοποίησης του πιστωτικού χρήματος που τους επιτρέπει να κατέχουν ή να στερούνται ένα ποσό κεφαλαίου. Τότε αρχικά με τη μορφή του τόκου και αργότερα των πηλολώνων τίτλων αξίας, πρέπει να πάρουν ή να απωλέσουν ένα μερίδιο από τα συνολικά κέρδη.

12. Βλ. σχετικά, Giddy I. H 1996, Kavaljit S. 1999, Lawrence H.W. 1999.

Η σύγχρονη διεθνική επιχείρηση, είναι ένα πολυδαίδαλο δίκτυο σχέσεων μεταξύ σχετικά αυτονομημένων, αλληλοεξαρτώμενων τμημάτων παραγωγής και κυκλοφορίας, που προϋποθέτει επιτυχή συνεργασία και επιστημονικό συντονισμό μεταξύ των μονάδων κάθε βαθμίδας οργάνωσης και κυκλοφορίας. Επίσης, οφείλει να συνδυάσει δύο αντιφατικά πράγματα: από τη μια την παραγωγή εμπορευματικών προϊόντων με κωδικοποιημένα χαρακτηριστικά και, από την άλλη, εμπορευματικών προϊόντων που να καινοτομούν συνεχώς για την επιτυχία των στρατηγικών ανταγωνισμού.¹³

Το τελευταίο δεν απαιτεί μόνο πειθαρχημένο προσωπικό, όπως συμβαίνει με το πρώτο, αλλά προσωπικό που να μπορεί να διοχετεύει κατάλληλα τη δημιουργικότητά του. Κατά συνέπεια, η νέα υποδειγματική επιχειρηματική οργάνωση αναπτύσσεται ως ένα σχήμα αυτονομημένου επικοινωνία της εργασίας από τη μια. Από την άλλη, ανταπόκριση στις απαιτήσεις αξιοποίησης του κεφαλαίου που εκδηλώνεται με την πίεση που εξασκούν επί της παραγωγής οι χρηματιστικές αγορές. Η επιχείρηση επίσης αυτού του τύπου στο παραγωγικό πεδίο διαφοροποιείται από τους προγενέστερους αντιπροσωπευτικούς τύπους, κυρίως την τεύλορικής κατανομής και τη μεγάλη κρατικά διοικούμενη. Η διαφορά έγκειται στο ότι στη θέση ενός, προκαθορισμένου και προδιαγεγραμμένου σχεδίου απόδοσης, οργανισμού με ορθολογικές - μηχανιστικά κατανεμημένες παραγωγικές προδιαγραφές, η νέα υποδειγματική επιχείρηση είναι ένας ζωντανός οργανισμός, εξελικτικός, κατάλληλα και ταχέως προσαρμαζόμενος στις αλλαγές των αγορών, ο οποίος δύναται να αποκρυπτογραφεί όλους τους δυνατούς συνδυασμούς που διατρέχουν το φάσμα του οικονομικού χρόνου - από το βραχύ μέχρι το μακροπρόθεσμο. Είναι ένας οργανισμός που δύναται επίσης να επωφελείται πολύπλευρα από τη σύγχρονη γνώση.

Το δίκτυο ενός τέτοιου οργανισμού διευρύνεται προς όλες τις κατευθύνσεις και ο παραδοσιακός τεχνικός καταμερισμός μετασχηματίζεται σε δίκτυο πολυδύναμης λειτουργίας. Οι παραγωγικές ομάδες δεν συγκροτούνται μόνο από το σταθερό παραδοσιακό προσωπικό μιας επιχείρησης. Εδώ πλέον βρίσκονται να συνεργάζονται δικτυακά οι προμηθευτές, οι πελάτες, οι σύμβουλοι και οι εξειδικευμένοι συνεργάτες. Μια ανεστραμμένη πυραμίδα οργανογράμματος επιτρέπει, λόγω της ευελιξίας ανταπόκρισης, στην κορυφή να βρίσκεται ο πελάτης (η γρήγορη ενσωμάτωση των καταναλωτικών προσδοκιών), να ακολουθεί το προσωπικό σε επαφή με τον πελάτη και στη βάση η διεύθυνση, της οποίας ο ρόλος καθίσταται όλο και περισσότερο επιτελικός. Κατ' ουσίαν έχουμε μια αμφίπλευρη διεύθυνση και προς την πλευρά του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας και προς την πλευρά της οργάνωσης της εργασίας, καθώς για το δεύτερο δεν υφίσταται τόσο η ανάγκη της παραδοσιακής κατανομής και της επίβλεψης του έργου.

Οι νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας ως ένα μεγάλο βαθμό απορρίπτουν τις ιεραρχικές σχέσεις και προωθούν την τυπική ισότητα και το σεβασμό της ατομικής ελευθερίας που μπορεί να μετουσιώνονται σε ανταγωνιστική παραγωγική απόδοση.¹⁴ Η μετάβαση στα νέα σχήματα οργάνωσης του έργου του αξιακού μετασχηματισμού, ισοδυναμεί με ένα είδος αυτοοργάνωσης της εργασίας, μια μορφή αυθόρμητης παραγωγικής επικοινωνίας, ικανής να παράγει οικονομικά αξιόλογο έργο.

13. Για την πολυεργασιακή επιχείρηση και την ευελιξία, βλ. Πάκος Θ. 1997. Στο βιβλίο αυτό επίσης (κεφ. 2 και 4), θα έρθει κάποιος σε επαφή με ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο προβληματισμού για τη νέα επιχειρηματική οργάνωση, την κάθετη ολοκλήρωση - υποκατάσταση της αγοράς, την εσωτερική ενσωμάτωση των αγοραίων δραστηριοτήτων - ανταλλαγών, τον τεχνικό καταμερισμό που υποκαθιστά τον κοινωνικό για την αντιμετώπιση των ατελειών της αγοράς, τη μονοπωλιακή διάρθρωση και τις επιλογές -βελτιώσεις ώστε να διασφαλίζεται η αναλογία του κέρδους. Επίσης, για τη νέα οργάνωση της παραγωγής και τα εθνικά πρότυπα που «ανταλλάσσουν» επιτυχείς στρατηγικές επιχειρηματικές ανάπτυξης, βλ. Gilpin R. 2001.

14. Βλ. σχετικά Boltanski L. - Chapello E. 1999, σ.111-153. Archier G. - Serleux H. 2000, σ.182-191.

Η συναίνεση της εργασίας είναι όρος για αυτή την πλευρά της διαλεκτικής αποτελεσματικής συσχέτισης αυτονομίας και ελέγχου, της διοχέτευσης των απαιτήσεων προς όλα τα συνεργαζόμενα τμήματα της οργάνωσης του παραγωγικού έργου αξιοποίησης και εμπορευματικής απόδοσης.¹⁵ Η συναίνεση επιτυγχάνεται μέσω της αυτοπειθαρχίας που αναπτύσσεται στο νέο σύστημα συμμετοχής στην παραγόμενη υπεραξία, που θα αναπτύξουμε παρακάτω, και θα εμφανίζεται καθαρότερα στα πιο εξελιγμένα στάδια της οικουμενικοποίησης. Όλη αυτή η εξέλιξη, προϊόν παραγωγικών και ιστορικών διεργασιών στηρίζεται στην εξέλιξη του μετοχικού σχήματος της σύγχρονης επιχείρησης που ωρίμασε, με τη συνδρομή των πιστωτικών δικτύων, στο πλαίσιο του εθνικού κράτους και το προσέφερε. Για τη συγκρότηση της πιο αφηρημένης εκδοχής αυτού του σχήματος λειτουργίας του κεφαλαίου, θα προσφύγουμε σε ένα σχετικό τμήμα του τρίτου τόμου του Κεφαλαίου. Εδώ ανακαλύπτουμε μια εσώτερη, λειτουργική τάση του συστήματος, που κατά τη γνώμη μας χαρακτηρίζει τις παγκοσμιοποιημένες σχέσεις: «Το κεφάλαιο (στη μετοχική εταιρεία), που αυτό καθεαυτό βασίζεται σε κοινωνικό τρόπο παραγωγής και που προϋποθέτει κοινωνική συγκέντρωση μέσων παραγωγής και εργατικών δυνάμεων, παίρνει εδώ άμεσα τη μορφή κοινωνικού κεφαλαίου (κεφαλαίου άμεσα συνεταιρισμένων ατόμων) σε αντίθεση προς το ατομικό κεφάλαιο, και οι επιχειρήσεις που εμφανίζονται σαν εταιρικές επιχειρήσεις σε αντίθεση προς τις ατομικές επιχειρήσεις. Πρόκειται για την κατάργηση του κεφαλαίου σαν ατομικής ιδιοκτησίας μέσα στα πλαίσια του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Είναι η κατάργηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής μέσα στα πλαίσια του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, και γι' αυτό είναι μια αυτοανααιρούμενη αντίφαση, που πριν απ' όλα παρουσιάζεται σαν απλό μεταβατικό σημείο προς μια νέα μορφή παραγωγής... Αυτό είναι αποτέλεσμα της ανώτατης ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, αναγκαίο σημείο περάσματος από την ξαναμετατροπή του κεφαλαίου σε ιδιοκτησία των παραγωγών, όχι όμως πια σαν ατομική ιδιοκτησία ξεχωριστών παραγωγών, αλλά σαν ιδιοκτησία συνεταιρισμένων παραγωγών, άμεση κοινωνική ιδιοκτησία».¹⁶ Οι διεθνικές εταιρείες που κυριαρχούν στο παραγωγικό παρόν είναι όμιλοι που τείνουν να διαμορφωθούν ακριβώς σε αυτό το σημείο τομής της συνάντησης της νέας οργάνωσης της εργασίας και των κατόχων τίτλων συμμετοχής στο παραγωγικό αποτέλεσμα, στην επιδίωξη της ευχερέστερης και άμεσης άντλησης των κεφαλαίων. Διαμορφώνεται έτσι το νέο οικονομικό - πιστωτικό, παραγωγικό - διοικητικό και αγοραίο - εμπορευματικό δίκτυο σχέσεων της νέας επιχείρησης. Η διαλεκτική πορεία προς την κατάκτηση της αγοράς και της επιστροφής με τους όρους που επιβάλλει η τελευταία, εμφανίζεται από τη μια στη στρατηγική που αναπτύσσει η επιχείρηση και συνίσταται στη χειραγώγηση των αγορών και την επιτυχή ανταπόκριση στον ανταγωνισμό, ενσωματώνοντας και τροποποιώντας αποδοτικά παραδοσιακούς συντελεστές αβεβαιότητας. Από την άλλη, αυτή η διαλεκτική πορεία διαπιστώνεται στην εταιρική διακυβέρνηση (corporate governance) ως συστήματος που εγκολπώνεται - υιο-

15. Ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων σε συνδυασμό με την ελευθερία μετακίνησής τους εξασκούν μια πίεση στην παραγωγή η οποία σύμφωνα με τα παραδοσιακά υποδείγματα (Shapiro, Striglitz, βλ. σχεπικά Coutrot Th. 1998), ενσωματώνουν το πειδαρχικό αποτέλεσμα επί της εργασίας, βασιζόμενα αποκλειστικά στο φόβο της απόλυσης ή σε ένα εξωτερικό δίκτυο κινήτρων και πειδαρχικών συνεπειών στις πιο βελτιωμένες τους εκδόσεις. Ο νέος τύπος αποδοτικής παραγωγικής επικοινωνίας δεν συγκροτείται μόνο σε αυτή τη βάση. Η ανεπάρκειά του είναι εμφανής όταν αναλογιστεί κάποιος την ανάγκη για ενσωμάτωση στο εμπορευματικό προϊόν της ευρηματικότητας και της επινοικότητας της εργασίας που δεν συμβιβάζονται με το φόβο, όσο με την κινησιοποίηση των πιο εσωτερικών κινήτρων. Κατά συνέπεια, ένα νέο μηχανισμό αποδοτικής παραγωγικής απόδοσης πρέπει να αναζητήσουμε και ένα καθεστώς αυτοπειθαρχίας της εργασίας που να καθίσταται και θεσμικοποιητικός όρος.

16. Βλ. Κεφάλαιο, ι.ΙΙΙ, σ.550-553. Για την τάση της εσωτερικοποίησης λειτουργιών της αγοράς που θεωρητικά, μακροχρόνια, οδηγεί σε υπέρβαση της βάσης του καπιταλισμού, βλ. Πάκος Θ. 1997, σ.163.

θετεί στρατηγικές οι οποίες σχετίζονται με τη διαρκή απόδοση των επενδυόμενων κεφαλαίων, και καθίσταται ο τρόπος ανταπόκρισης στις απαιτήσεις των αγορών.

3.3. Η ψηλάφηση της συμμετοχής

Οι παραπάνω εξελίξεις τόσο στο πιστωτικό όσο και στο παραγωγικό πεδίο ισοδυναμούν με μια αυτονόμηση της λειτουργίας της καπιταλιστικής σχέσης που προετοιμάστηκε από τη διεθνοποίηση του κράτους, δημιουργούν δε ελαστικά όρια που επιτρέπουν τη δυνητική συμμετοχή της εργασίας στα κέρδη. Τη συμμετοχή της εργασίας όμως ως «κατόχου κεφαλαίου» και δυνητικού εισοδηματία. Οι συμμετοχικές ρωγμές στο σύστημα επιτρέπουν να φυτρώνουν φαινόμενα αλλοτριωμένης κοινωνικής ιδιοκτησίας μέσα στα αυστηρά πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Γι' αυτό και το σύστημα ως σχέσεις παραγωγής δεν διαταράσσεται εκ θεμελίων. Αναπαράγεται σε διευρυμένη συναινετική βάση. Η δυνατότητα αυτής της συμμετοχής, πάντως, πραγματοποιείται μόνο όταν ως πράξη δεν εξέρχεται της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, όταν «σέβεται» τους όρους αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος. Γιατί η εργασία που κατέχει τίτλους που παραπέμπουν στην κατοχή των μέσων παραγωγής, λειτουργεί με τους όρους αξιοποίησης του κεφαλαίου: δεν λογαριάζει τις αποδόσεις ως διαθέσιμο εισόδημα προς κατανάλωση - που θα διαταράξει τη συνολική αναπαραγωγή του συστήματος - αλλά ως κεφάλαιο που πρέπει να εισέρχεται διαρκώς στη διαδικασία αξιοποίησης. Είναι εργασία ιδιότυπης «κεφαλαιοκρατικής» λειτουργίας, αλλιώς δεν θα αναπαρήγαγε το σύστημα. Αντιμετωπίζει την όποια υπεραξία περιέρχεται στην κατοχή της ως βάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Γι' αυτό και δεν εκδηλώνεται γενικευμένη αμφισβήτηση του συστήματος με τέτοια έκταση κοινωνικοποίησης της παραγωγής.

Ο χώρος, λοιπόν, που αφήνει το κράτος ως φορέας της συλλογικής παραγωγικής συνείδησης, καλύπτεται από έναν μηχανισμό εγγύτερης παραγωγικής επικοινωνίας που συνοδεύεται από τη διαρκώς καλλιεργούμενη τάση για γενικευμένη επενδυτική συμπεριφορά των παραγωγικών υποκειμένων. Μπορούμε έτσι να μιλάμε για την ανώδυνη διασπορά - επέκταση του χαρακτηριστικού του «κατόχου κεφαλαίου», γιατί η σχέση $X...X'$ αυτονομείται, ανεξαρτητοποιείται από τη μεσολάβηση του κράτους κατά τέτοιο τρόπο που να επιτρέπει την ευρύτερη συμμετοχή στο κέρδος χωρίς την ανατροπή της. Γεννάται μια εκρηκτική αντιφατικότητα που έγκειται στο γεγονός της διαρκώς επεκτεινόμενης κοινωνικοποίησης της παραγωγής και της κατάργησης του κεφαλαίου ως ατομικής ιδιοκτησίας εντός των πλαισίων του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. «Τις κεφαλαιοκρατικές μετοχικές επιχειρήσεις πρέπει να τις βλέπουμε εξίσου, όπως και τα εργοστάσια των συνεταιρισμών, σαν μεταβατικές μορφές από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής στο συνεταιριστικό τρόπο, μόνο που στις πρώτες η αντίθεση έχει αρθεί αρνητικά και στα δεύτερα θετικά... η απαλλοτρίωση, όμως, [και των άμεσων παραγωγών και των μικρότερων κεφαλαιοκρατών από την επέκταση του συστήματος και των μετοχικών εταιρειών (διευκρίνιση δική μου)], εκφράζεται μέσα στα πλαίσια του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού συστήματος με αντιφατική μορφή, σαν ιδιοποίηση από λίγους της κοινωνικής ιδιοκτησίας» Κεφάλαιο, τ.ΙΙΙ, σ.555, 556).

Η παγκοσμιοποίηση, λοιπόν, εκδηλώνεται ως τάση της απόρριψης οικουμενικά των εμποδίων που παρεμβάλλονται στην απρόσκοπτη συνάντηση του κεφαλαίου με την εργασία. Στο σημείο $X-E^{\delta}_{μπ}$, όταν η γενική και αδιαφοροποίητη ανταλλακτική αξία συναντά τη γενική και αδιαφοροποίητη αξία χρήσης, δείξαμε ότι η διανομή του πραγματοποιείται είναι βασισμένη στην ιστορικού περιεχομένου αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, το μισθό. Στη διανομή της υπαρεξίας που θα παραχθεί στο συνεχόμενο τμήμα της παραγωγικής διαδικασίας, η εργασία συμμετέχει εφόσον και εάν κατέχει «μετοχές», τίτλους κυριότητας, πράγμα που μπορεί να γίνει στο πλαίσιο της αντίφασης του συστήματος που περιγράψαμε και επειδή πιστωτικοί τίτλοι κυκλοφορούν ελεύθερα. Το τμήμα της επέκτασης στην οικουμένη που καταβάλλει η κεφαλαιακή σχέση στο νέο πλαίσιο ανάπτυξής της και ταυτοχρόνως η νέα και κυρίαρχη θε-

ομοποιητική λειτουργία είναι ακριβώς αυτό: η συμμετοχή της εργασίας στο κέρδος. Είναι η νέα μορφή σχετικοποίησης της κεφαλαιακής σχέσης στον οικουμενικό της προσδιορισμό.

Θα συμπέρανε κανείς πολύ εύκολα ότι δίπλα στο μισθό αθροίζεται τώρα πια για την εργασία ένα πρόσθετο καθαρό εισόδημα, και στην περίοδο της οικουμενικής σχέσης του καπιταλισμού, εμφανίζεται μια ιστορική εύνοια προς την εργασία. Στο επόμενο τμήμα εξετάζουμε προσεκτικότερα τι σημαίνει κατ' ουσίαν αυτή η συμμετοχή της εργασίας, ποια είναι τα παρεπόμενά της, και με ποιο τρόπο συνεχίζεται η ιδιοποίηση του αποτελέσματος της παραγωγής.

4. Η συμμετοχή της εργασίας

Η νέα μορφή της σχετικοποίησης της κεφαλαιακής σχέσης, και η νέα θεμελιώδης αντίφαση του συστήματος.

Ξαναδιαβάζοντας τον Μαρξ στα Grundrisse επιβεβαιώνουμε ότι «η κυκλοφορία του μέρους του κεφαλαίου που έχει τοποθετηθεί σαν μισθός συνοδεύει την παραγωγική διαδικασία, εμφανίζεται δίπλα της σαν οικονομική μορφολογική σχέση, και είναι ταυτόχρονη και αλληλένδετη με την παραγωγική διαδικασία. Αυτή η κυκλοφορία τοποθετεί για πρώτη φορά το κεφάλαιο σαν τέτοιο είναι ο όρος της αξιοποιητικής του διαδικασίας, και δεν τοποθετεί μόνο κάποιο μορφολογικό του προσδιορισμό, αλλά την υπόστασή του. Πρόκειται για το μέρος του κεφαλαίου που αδιάκοπα κυκλοφορεί, που ούτε στιγμή δεν εντάσσεται στην ίδια την παραγωγική διαδικασία, και τη συνοδεύει αδιάκοπα».¹⁷ Έτσι το «δ» κάθε φορά αμοιβόμενο προσκομίζει στην αγορά τίτλους αξίας τους οποίους εμπραγματώνει σε τελειωμένα προϊόντα που αποσύρονται, καταναλώνονται, «πραγματοποιούνται» ως αξίες χρήσης. Αυτή η αμοιβή είναι καθαρή ανταλλακτική αξία, δεν είναι κάποιος άμεσος αντιπραγματισμός μεταξύ κεφαλαιούχου - εργάτη, όπου ο δεύτερος μπορεί να επωφεληθεί ενδεχομένως από την ενσωματωμένη υπεραξία του εμπορεύματος. Στον Μαρξ ο μισθός είναι αξία που προκαταβάλλεται και είναι καθαρή ανταλλακτική αξία.¹⁸ Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια της ανάλυσης, μπορεί να προκύψει συμμετοχή της εργασίας στην παραγόμενη υπεραξία υπό την προϋπόθεση ότι αυτή η συμμετοχή βρίσκεται εντός των πλαισίων μιας αυτονομίας της σχέσης αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος, ώστε και η πλευρά της εργασίας να συμμετέχει στην επανεπένδυση της υπεραξίας με ένα χαρακτήρα που ενέχει την παγίδα της αναπαραγωγής του συστήματος σε βάρος της εργασίας.

4.1. Το κρίσιμο σημείο, ο μισθός

Διαπιστώσαμε στο προηγούμενο τμήμα το χαρακτήρα του μισθού και είδαμε ότι είναι καθαρή αξία, η οποία δε μπαίνει στην παραγωγή αλλά εκ παραλλήλου την ακολουθεί. Στην εθνική σχέση αξιοποίησης, το κράτος συνεχίζει και διατηρεί αυτή την παραλληλία και φροντίζει οι εντάσεις να μεταφέρονται και να επιλύονται. Η πιστωτική του λειτουργία, η δημοσιονομική

17. Βλ. Grundrisse, σ.517.

18. *Ακόμη περισσότερο, στον Μαρξ ο μισθός συνδέεται καθαρά με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, την αύξηση της αξίας της και δεν ανιχνεύει άμεσα τις όποιες μεταβολές του από το σημείο πραγματοποίησης της υπεραξίας. Ερευνώντας ο Μαρξ για την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου λέει ότι η «...συνολική ποσότητα της πρόσθετης ζωντανής εργασίας, που περιέχεται σε αυτό (το εμπόρευμα, διευκρίνιση δική μου), αυξάνει το απλήρωτο μέρος της έναντι του πληρωμένου, είτε με την απόλυτη, είτε με τη σχετική πώση του πληρωμένου μέρους, γιατί ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής, που μειώνει τη συνολική μάζα της πρόσθετης ζωντανής εργασίας στο κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα, συνοδεύεται από την άνοδο της απόλυτης και της σχετικής υπεραξίας. Η ιάση πώσης του ποσοστού κέρδους συνδέεται με την ιάση αύξησης του ποσοστού της υπεραξίας, δηλαδή με την ιάση αύξησης του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας. Γι' αυτό δεν υπάρχει μεγαλύτερη ανοησία από την προσπάθεια να εξηγήσουν την πώση του ποσοστού κέρδους με την αύξηση του μισθού της εργασίας, παρ' όλο που σαν εξαίρεση μπορεί να συμβεί και μια τέτοια περίπτωση... Το ποσοστό του κέρδους δεν πέφτει, γιατί η εργασία γίνεται λιγότερο παραγωγική, αλλά γιατί γίνεται πιο παραγωγική. Και τα δύο, και η άνοδος του ποσοστού της υπεραξίας και η πώση του ποσοστού του κέρδους, αποτελούν απλώς ειδικές μορφές, με τις οποίες εκφράζεται με κεφαλαιοκρατικό τρόπο η αναπτυσσόμενη παραγωγικότητα της εργασίας».* (Κεφάλαιο, τ.ΙΙΙ, σ.302-303).

κή του δράση, διευκολύνουν τη σχέση αναπαραγωγής αλλά επωάζουν ταυτοχρόνως τις ρωγμές εκείνες που η συμμετοχή της εργασίας στο κέρδος μπορεί να πραγματοποιηθεί.

Η οικουμενική διασπορά - επέκταση της μισθωτής σχέσης μέσω του σχήματος Χ...Χ' σηματοδοτεί και την αναίρεση της ιστορικά προηγούμενης μορφής της, όπως φαίνεται από την ανάπτυξη της πιστωτικής λειτουργίας και την οργάνωση της παραγωγής. Η εσωτερικοποίηση λειτουργιών της καθαρά ανταγωνιστικής αγοράς, η επέκταση του τεχνικού καταμερισμού, οδηγεί και στην εσωτερικότερη προσέγγιση των άμεσων παραγώνων με τα μέσα παραγωγής. Αυτό διαπιστώνεται εναργέστερα στον τρόπο που οργανώνεται η παραγωγή ως αυτονομημένη πειθαρχία, πράγμα το οποίο ερμηνεύεται ως μια προϊούσα άρση της αντίληψης των παραγωγικών υποκειμένων για την εξωτερική σχέση με τα μέσα παραγωγής.

Επιπροσθέτως, η διαρκής και εκρηκτική αύξηση της κοινωνικής παραγωγής ενισχύει την τάση του μέσου ποσοστού κέρδους να κατέρχεται και αυτό ανατροφοδοτεί τις διαρκώς παρούσες τάσεις για αναμόρφωση της παραγωγής: την ανάγκη για συστηματική κινητοποίηση της πίστης σε κλίμακα και ταχύτητα που να ανταποκρίνονται στο νέο πλαίσιο οργάνωσης της παραγωγής. Η αύξηση της πληροφορίας επιτρέπει και ως ένα σημείο επιβάλλει, η απόδοση του κεφαλαίου στην ουσία η σύγκριση κάθε απόδοσης με το ταχέως διαπιστούμενο μέσο ποσοστό κέρδους να γίνεται εκτός του προστατευτικού πλαισίου που διαμόρφωναν οι υποδοχείς των κρατικών πολιτικών. Τα επενδύόμενα κεφάλαια είναι εκτεθειμένα στον πλέον ανηλεή ιστορικά ανταγωνισμό. Δεν δύνανται να υστερήσουν ως αποδόσεις. Η επέκταση του πιστωτικού συστήματος και η διάχυση της επενδυτικής συμπεριφοράς, η γρήγορα δε διαπιστούμενη αποκατάσταση (στην ουσία η διαρκής δυναμική διαταραχή) του μέσου ποσοστού κέρδους που κατευθύνει τις επενδυτικές αποφάσεις καθίσταται μια διαδικασία ταχεία και σχεδόν μη μεσολαβούμενη από τις κρατικές αποφάσεις. Η αποκατάσταση και η ταχεία διαπίστωση του μέσου ποσοστού κέρδους, τουτέστιν της απόδοσης κάθε επενδύόμενου κεφαλαίου ανεξαρτήτως κλίματος, όπως και η διαρκώς ενισχυόμενη τάση κάθε επενδύόμενο κεφάλαιο να συμπεριφέρεται ως υποπολλαπλάσιο του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, είναι το ουσιαστικό περιεχόμενο της οικουμενικής διασποράς του καπιταλισμού.

Αβασάνιστα κάποιος μπορεί να υποθέσει ότι η εργασία καθίσταται ευνοημένη από τη νέα εξέλιξη, καθώς το σύστημα της πιστωτικής λειτουργίας και της οργάνωσης της εργασίας εμπλουτίζει τις προσδοκίες για κέρδος. Η βάση αυτής της προσδοκίας είναι ότι ο μισθός δυνητικά, μπορεί να αξιοποιηθεί κεφαλαιακά. Η αποταμευτική συμπεριφορά δημιουργεί ένα περιβάλλον ώστε και αυτός, καθαρή ανταλλακτική αξία γαρ, να μπει ως κεφάλαιο στη διαδικασία της αξιοποίησης. Κατ' ουσίαν, μέσω της τιτλοποίησης ακόμη και τμήμα του μισθού μπορεί να συμμετέχει στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Οι ανάγκες όμως της παραγωγής και της αναμόρφωσής της λειτουργούν στο πλαίσιο μιας ταχείας απαξίωσης. Σε μια οικονομία με υψηλό συντελεστή κεφαλαίου/προϊόντος, αυξημένης οργανικής σύνθεσης, το ποσοστό κέρδους κατέρχεται και για το λόγο ότι οι ταχείες τεχνολογικές αλλαγές απαξιώνουν βιαίως στοιχεία του παραγωγικού κεφαλαίου πριν μεταφερθεί η αξία τους σε τελικά προϊόντα. Η διάκριση της παραγωγής και της ανταλλαγής στην πορεία κοινωνικοποίησης των ατομικών έργων - προϊόντων συνεπιφέρει το ποιοτικό πρόβλημα της κοινωνικής επικύρωσης των ατομικών έργων. «Δεν υφίσταται μόνιμη αντιστοιχία της παρελθούσης εργασίας και της παρούσης αφηρημένης. Αυτή η μή αντιστοιχία είναι το περιεχόμενο ενός κοινωνικού οργανισμού που τα ατομικά έργα δε μπορούν να «εξασφαλίσουν» ένα κοινωνικό χαρακτήρα παρά μόνον εκ των υστέρων. Αυτή η διαδικασία γεννά τη μη μετατρεπτικότητα του χρόνου που παρίσταται χωρίς κοινωνική επικύρωση, δηλαδή μια απαξίωση, μεγαλύτερης ή μικρότερης σημασίας, της παρελθούσας εργασίας της οποίας τα μέσα παραγωγής είναι ο ίχνος» (Aglietta M. 1997, σ.64). Η απαξίωση αντιστοιχεί σε μια διαρκή αξιολόγηση, ένεκα της ενότητας των τριών κυκλωμάτων της αξίας και τη διαρκή επίδραση της θεσμικής κοινωνικής δυναμικής που με αυτό τον τρόπο απονέμει την αξία του παρόντος χρόνου στα παλαιά μέσα παραγωγής υπό ειδικό καθεστώς αναγνώρισης: Όσο είναι σε θέση οι μορφές παραγωγικής οργάνωσης στους συγκεκριμένους κλάδους να αποσπούν απόλυτη υπεραξία, αυτά τα μέσα παραγωγής θα δύναται να συμβιούν με τη νέα εξέλιξη και τα νέα μέσα παραγωγής που στηρίζονται στην απόσταση της σχετικής υπεραξίας. Το ελαστικό όριο, δηλαδή, είναι η απόσπαση της απόλυτης

υπεραξίας για ένα τμήμα της παραγωγής, αυτό των παλαιών μέσων παραγωγής. Αυτή η σχέση μπορεί να διατηρηθεί στο περιβάλλον ενός κράτους συνοδού της καπιταλιστικής σχέσης αξιοποίησης. Όπου αυτό δεν δύναται να συμβεί, και στο νέο περιβάλλον λειτουργίας των σχέσεων παραγωγής αυτό είναι το πλέον σύνηθες, τα παλαιά μέσα απαξιούνται βιαίως και η αναμενόμενη να μεταφερθεί στα προϊόντα αξία αυξάνει έτι περαιτέρω την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Σε ένα δυναμικό σύστημα, δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε την αξία των κεφαλαιουχικών αγαθών ως εκ των προτέρων δεδομένη αλλά βάσει της ύστερης κοινωνικής επικύρωσής τους.

Ο μισθός παγιδεύεται σε αυτή ακριβώς τη διαδικασία: η προσδοκία του κέρδους και του εισοδήματος ως ένα υπολογίσιμο ποσοστό αλλοιώνει τον προγενέστερο χαρακτήρα του και τον εντάσσει στο κεφάλαιο προς αξιοποίηση. Στην ουσία τον αφήνει έκθετο σε έναν επιχειρηματικό κίνδυνο: τον ενσωματώνει στο χώρο άμεσης εκτόνωσης των αναγκών της αναπαραγωγής του συστήματος. Αποτέλεσμα αυτού θα είναι η έκρηξη των διανεμητικών ανισοτήτων. Η εργασία ως τάξη υφίσταται αμεσότερα τις συνέπειες της παραγωγικής αναμόρφωσης του συστήματος. Οι «δημιουργικές καταστροφές» του καπιταλισμού γίνονται καταστροφική αναδημιουργία που συνδέεται άμεσα με το πρόσωπο - φορέα της ιδιότητας του ιδιόμορφου μισθωτού που περιγράψαμε και με επενδυτικούς όρους. Ένα ολόκληρο τμήμα της τάξης των αμοιβομένων δεν δύναται να βεβαιώσει την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης. Ο μισθός δεν γίνεται ενδογενής μεταβλητή για λόγους θεωρητικής αναζήτησης. Μεταβαίνει σε καθοριστικό ενδογενές στοιχείο με δύο συνέπειες: από τη μια γίνεται συμπληρωματικός χώρος εκτόνωσης των αναγκών αναμόρφωσης του συστήματος.

Από την άλλη, τμήμα της τάξης που συνοδεύεται με αυτόν, εξοβελίζεται της παραγωγής.

Πάντοτε οι ανάγκες της αναπαραγωγής και των «δημιουργικών καταστροφών» του συστήματος επιβάρυναν την κοινωνία και κυρίως την πλευρά της εργασίας με την ανεργία ως τον επιφανέστερο παράγοντα. Αυτό που διαφοροποιεί στη νέα εξέλιξη τα πράγματα είναι η αμεσότητα και το γεγονός ότι όσο το κεφάλαιο γίνεται κοινωνικό κεφάλαιο, ένας συνεκτικός θεσμοποιητικός μηχανισμός όπως το κράτος έχει μετασηματιστεί. Αυτή του τη λειτουργία την καλύπτει μια νέα αλλοτριωμένη επιστροφή των άμεσων παραγωγών στα μέσα παραγωγής, εκδήλωση της επεκτεινόμενης αντιφατικής κοινωνικότητας του κεφαλαίου.

Η συναίνεση της εργασίας που συνάγεται από τη συμμετοχή της στη διανομή της υπεραξίας, είναι το κατάλληλο πλαίσιο ώστε να προκύψει η άρση της αυστηρής παραλληλίας μισθού και παραγωγής. Ο μισθός ως αυτοτελής κατηγορία αρχίζει να διαβρώνεται, εισερχόμενος ως επενδυτικό κεφάλαιο σε μια διαδικασία στήριξης της αναλογίας κέρδους. Εντωμεταξύ, με αυτή τη λειτουργία της η εργασία αλλοτριώνεται συναινετικά και με διπλό τρόπο: ανεβάζει αυτοτελώς την παραγωγικότητά της καθώς μπαίνει αυτοπειθαρχούμενη στην παραγωγή που υποτίθεται ότι μπορεί και να της ανήκει, και συμμετέχει στην ανάληψη του ρίσκου και την αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου μέσω της πιστωτικής λειτουργίας. Η αναζήτηση του κέρδους από την πλευρά της λειτουργεί ως ενισχυτικό στοιχείο της νομιμοποίησης του συστήματος και ενίσχυσης της ψευδούς συνείδησης.

Στην πιο αφηρημένη εκδοχή ενός σχήματος παραγωγής και κατανάλωσης αποτελούμενου μόνο από καπιταλιστές και εργάτες, η πραγματοποίηση της υπεραξίας που δεν εκτονώνεται προς άλλους τρόπους παραγωγής που συμβιούν με το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ή «συνεργάζονται» με αυτό, είναι ένα πραγματικό θεωρητικό πρόβλημα. Μια τέτοια οικονομία θα ήταν καταδικασμένη σε ένα διαρκές πλεόνασμα απραγματοποίητων εμπορευματικών προϊόντων.¹⁹ Αυτό που στις προηγούμενες ιστορικές φάσεις ήταν μια ειδική διαδικασία απορρόφησης στο εξωτερικό ή στις υπανάπτυκτες χώρες, τώρα πρέπει να γίνεται στο εσωτερικό του συστήματος. Σε μια οικονομία που λειτουργεί επενδυτικά και με τη συνδρομή του μισθού, «ανακαλύπτεται» ένας πόλος εκτόνωσης. Είναι η πλευρά του μισθού. Το μισθιακό κεφάλαιο αρχίζει να υπονομεύεται με τη συμμετοχή της ίδιας της εργασίας και τη νέα ψευδή συνείδηση που ανα-

19. Ο προβληματισμός αυτός ανοίχτηκε από τη *Luxembourg*, βλ. σχεπικά *Bensussan - Labica*, 1999, σ.681-682, *Γκόλντμαν Λ.* 1986, σ.412-426, *Μηλιός Γ.* 1997, σ.154-156.

δύεται. Η διαρκής επέκταση της μισθωτής σχέσης συνοδεύεται από την τάση κατάργησής της, ένα είδος επέκτασης του εσωτερικού καταμερισμού και στην αγορά εργασίας.

Η αξιοποίηση όμως του κεφαλαίου ξεφεύγει και πάλι όπως το νέο από τη χούφτα. Γιατί ο όρος πια της αξιοποίησης δεν είναι η δεμένη με το χώρο παραγωγή. Είναι η κατάλληλη διοχέτευση των κεφαλαίων μέσω των δικτύων του πιστωτικού συστήματος στο α-χωρικό πεδίο μιας παραγωγής που οργανώνεται με την αυτοπειθαρχία της εργασίας και τη φροντίδα της τελευταίας αυτή η παραγωγή να είναι αποτελεσματική.²⁰ Αυτό λοιπόν που αποβαίνει καθοριστικό όσον αφορά τη βεβαίωση του κέρδους, είναι η θέση στα δίκτυα διοχέτευσης του πιστωτικού χρήματος. Οι αντιθέσεις του καπιταλιστικού συστήματος γίνονται εκρηκτικότερες αλλά στο περιβάλλον της συναινεσης, της νέας ψευδούς συνείδησης μέσω του νέου θεσμοποιητικού μηχανισμού: της συμμετοχής της εργασίας στην υπεραξία.²¹ Η κοινωνικοποίηση της πίστης που αναπτύσσεται δίπλα στην κοινωνικοποίηση της παραγωγής διαμορφώνει το πλαίσιο μιας μεγαλύτερης ελευθερίας δράσης των υποκειμένων, ελευθερίας των προσδοκιών, όμως, μεγαλώνει και τις ανισότητες στη διανομή.

Η κατοχή και οργάνωση συγκεκριμένων στο χώρο μέσων παραγωγής υποβαθμίζεται ως προνομιακός όρος απόσπασης της υπεραξίας. Διαμορφώνεται ένα πλαίσιο λειτουργίας όπου η προνομιακή πρόσβαση στα δίκτυα παραγωγικής διοχέτευσης του κεφαλαίου - χρήματος ορίζει το πλεονέκτημα στη νέα διανεμητική σχέση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η παραγωγή εγκαθίσταται και οργανώνεται από τη σχετικά αυτοπειθαρχούμενη εργασία που προβλέπει στη διανομή της υπεραξίας που η ίδια δημιουργεί. Η θεμελιώδης αντίφαση του συστήματος αναβιβάζεται: η οργάνωση της παραγωγής και η υπεραξία τείνουν να γίνουν συναινετικά φαινόμενα. Όποιος όμως κατέχει τα «περάσματα» στα δίκτυα διοχέτευσης του πιστωτικού χρήματος κάνει τις κατάλληλες κατανομές προς αξιοποίηση. Η εργασία κατέχει την «εγγύηση» της συμμετοχής στην παραγόμενη υπεραξία και χάνει τον έλεγχο του δικτύου και της αξιοποιητικής διοχέτευσης του κεφαλαίου. Στην ουσία ο νέος αυτός νομιμοποιητικός όρος συσκοτίζει τη διοχέτευση που παραμένει το προνόμιο της νέας κεφαλαιοκρατικής τάξης στο σύνολο της οικουμένης του κόσμου-κεφαλαίου.

5. Συμπερασματικά...

Αυτό που πραγματικά γίνεται στην πορεία της οικουμενικής ολοκλήρωσης είναι ότι το κάθε εμπορευματικό προϊόν καθίσταται αμεσότερα το αποτέλεσμα του απειροελάχιστου τμήματος του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου που αναζητά την αξιοποίησή του. Το οικουμενικό κεφάλαιο δεν είναι η άθροιση των ατομικών κεφαλαίων αλλά η ενότητα που τα αναπαράγει. Κατά συνέπεια η κοινωνικοποίηση της παραγωγής και η κυκλοφοριακή της εκδήλωση ενισχύονται. Επιπροσθέτως, το μέσο ποσοστό κέρδους, γίνεται αποτελεσματικότερος, όλο και αποκλειστικότερος, μηχανισμός ελέγχου της απόδοσης, χωρίς κρατικές μεσολαβήσεις, υστερήσεις ή επηρεασμούς κοινωνικής ευαισθησίας. Η ευρύτερη κοινωνικοποίηση της παραγωγής γίνεται αιτία να απωλεσθεί το ίδιο το κοινωνικό της περιεχόμενο. Εν πάση περιπτώσει, τα ατομικά κεφάλαια υπό την κρατική σκέπη μπορούσαν να συμπεριφέρονται επί τη βάση του ατομικού τους χαρακτήρα, όσο η προστασία ενός κατά τα άλλα κοινωνικού θεσμού τους το επέτρεπε. Στην πορεία της οικουμενικής σχέσης αξιοποίησης, ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής και της κυκλοφορίας ενισχύεται. Τα ατομικά κεφάλαια, ενώ ενεργοποιούνται σε προσφορότερο πεδίο ανταγωνισμού, καθίστανται κοινωνικότερα, περιορίζονται όλο και περισσότερο σε μία οικονομική προσδοκία: το μέσο ποσοστό κέρδους.

20. Μόνο σε αυτό το θεωρητικό καθεστώς μπορούμε να μιλάμε για τυραννία των αγορών χρήματος επί της παραγωγής, καθορισμού των συνθηκών απόσπασης της υπεραξίας μέσω της αποτελεσματικότητας.

21. Φαντάζει περίεργη η εξέλιξη της συμμετοχής της εργασίας με τα παρεπόμενά της, όμως σε έναν κόσμο με αποκλιμακούμενες νόρμες, η επιχείρηση συνιστά μια αυτόνομη οντότητα με κανόνες και αποτελεσματική λειτουργία, ένα στήριγμα.

Η έκρηξη των χρηματιστικών ροών, από την άλλη πλευρά, δεν είναι μια τυραννία των αγορών που κατευθύνει την οργάνωση της παραγωγής στο ασφυκτικό πλαίσιο των απαιτήσεων των κατόχων μετοχικών τίτλων. Είναι η αντανάκλιση του τρόπου που οργανώνεται η νέα σχέση εκμετάλλευσης, το νέο πλαίσιο αξιοποίησης του Χ, όταν δίπλα στην κοινωνικοποίηση της παραγωγής οργανώνεται η κοινωνικοποίηση της λειτουργίας του πιστωτικού συστήματος. Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός ότι η οικουμενική διάχυση του κεφαλαίου και των σχέσεων παραγωγής προωθείται ομού με τη διαδικασία της αλληλοενσωμάτωσης βιομηχανικών και χρηματιστικών συγκροτημάτων, τη βιομηχανική εξειδίκευση με τη χρηματιστική συγκέντρωση. Η υποδειγματική διεθνική επιχείρηση οργανώνεται ως σχήμα διπλής φύσεως: άρθρωση - αλληλοδιείσδυση της παραγωγικής διάστασης με αυτή της χρηματιστικής που προετοιμάστηκε από τη λειτουργία των πιστωτικών θεσμών στο εθνικό πεδίο. Δεν είναι τυχαίο ότι από τη δεκαετία του '80 και ύστερα διαπιστώνεται ότι οι βιομηχανικές πολυεθνικές επιδίδονται και στη χρηματιστική κερδοσκοπία σχηματίζοντας εξειδικευμένους κλάδους οι οποίοι συμβάλλουν αποφασιστικά και στην οικουμενική τους ικανότητα δανεισμού - χρηματοδότησης.²² Είναι μια πρόσθετη ένδειξη της κίνησης προς την απελευθέρωση του κεφαλαίου από το χώρο και τη συγκεκριμένη παραγωγή. Και αυτό αποτελεί την ισχυρότερη απόδειξη για την άμεση ανάληψη του κεφαλαίου καθώς έχουν μετριασθεί οι προηγούμενες μεσολαβήσεις και η αχωρική παραγωγική διοχέτευση των κεφαλαίων έχει επιτευχθεί από τη συγκρότηση των αντίστοιχων δικτύων.

Παράλληλα, η μισθωτή σχέση, ως το σύνολο των όρων παραγωγικής απόδοσης, αξιοποίησης και αναπαραγωγής της εργασίας μετασχηματίζεται σε συμβόλαιο με μια ρήτρα συναίνεσης. Οι προϋπάρχοντες θεσμικοί όροι διαμόρφωσης της συνείδησης δεν αφανίζονται, αλλά αναδύεται ένας νέος καθαρά δεδμένος με την παραγωγή και τις ανάγκες της αξιοποίησης όρος, που λειτουργεί συνεκτικά για το σύστημα και μεσολαβεί την αντίφαση του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής και της πιστωτικής λειτουργίας με την ιδιωτική ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της παραγωγής: είναι η συμμετοχή της εργασίας στο κέρδος και η συνακόλουθη συναίνεσή της στην οργάνωση της παραγωγής και την αυτοπειθαρχία της.²³

Η διαρκής πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους συνοδεύεται από την αύξηση της εκμετάλλευσης της εργασίας από τη μιά. Από την άλλη η σύντομη, χωρίς υστερήσεις βεβαίωσή του, αποτέλεσμα της επιταχυνόμενης ολοκλήρωσης, μειώνει δραστικά το χρόνο εκδήλωσης των κρίσεων και επιβάλλει την ταχεία απαξίωση. Η λειτουργία του πιστωτικού συστήματος και η γενικευμένη επενδυτική νοοτροπία, η προσδοκία του κέρδους, είδαμε ότι επιτρέπει την είσοδο του μισθού στο προς αξιοποίηση κεφάλαιο. Ο συνδυασμός των παραπάνω διαμορφώνει το ευνοϊκό περιβάλλον ώστε στο σύνολο της κοινωνικής παραγωγής, το μέγεθος που αντιστοιχεί στο μισθό να μειώνεται σχετικά για να τροφοδοτήσει το αναγκαίο κεφάλαιο για την αύξηση της οργανικής σύνθεσης. Και έτσι, ο άνθρωπος - πρόσωπο γίνεται ακόμη περισσότερο ανταλλακτική αξία.

Η δομή και η λειτουργία της νέας επιχείρησης δικαιώνει την οικουμενική επανάληψη του σχήματος αξιοποίησης του κεφαλαίου Χ...Χ' και την τάση συνάντησης της εργασίας με τον εαυτό της, που εξέρχεται καθαρά από την αφηρημένη ερμηνεία του σχήματος στην ιστορική περιπέτειά του. Η καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας, στο πλαίσιο της νέας αλλοτριωτικής διαδικασίας είναι ο χώρος που αντλείται η νομιμοποίηση υπό την εξής έννοια: Από τη μια πλευρά της καπιταλιστικής συλλογικής ορθολογικότητας μέσω του μετοχικού σχήματος - συμμετοχής στο παραγωγικό αποτέλεσμα και την υπεραξία.²⁴ Από την άλλη, της αλλοτριωμένης ατομικής ορθολογικότητας της εργασίας που συμμετέχει στην εκμετάλλευσή της, την αυτοπειθαρχία της, και διαμορφώνει τους όρους της οργάνωσής της στην παραγωγική δραστηριότητα.

22. Βλ. σχεπικά Coutrot Th. 1998, σ.221.

23. Ο *homo economicus* απότοκο μιας μακράς διαδικασίας ολοκλήρωσης της καπιταλιστικής παραγωγικής σχέσης, είναι το είδος του ατομικού και του συλλογικού ορθολογισμού της συγκρότησης των παραγωγικών σχέσεων.

24. Εδώ, δεν αναφερόμαστε στην ειδική, μερικότερη περίπτωση της διανομής μετοχών στους εργαζόμενους μιας συγκεκριμένης επιχείρησης, αλλά στη συνολική λειτουργία ενός μηχανισμού που περιλαμβάνει την επενδυτική συμπεριφορά της εργασίας στους κόλπους του.

Η επιστροφή στην κλιμακούμενη εσωτερικότητα της σχέσης της εργασίας με τις δομές παραγωγής γίνεται αιτία για την απομάκρυνση από τους αγωγούς διοχέτευσης και αξιοποίησης του κεφαλαίου που εκδηλώνεται όλο και περισσότερο ως οι κατανομές βάσει των δικτύων που αναπτύσσει το χρηματιστικό κεφάλαιο. Εντός αυτού του διαλεκτικού - ιστορικού πλαισίου παραγωγικής και οικονομικής επικοινωνίας εμφανίζεται εναργέστερα «...η κοινωνική (καπιταλιστική) ομογενοποίηση κάθε ατομικής παραγωγικής εργασίας μέσω ακριβώς της γενικευμένης εμπορευματικής ανταλλαγής και του ανταγωνισμού μεταξύ των ατομικών εμπορευματοπαραγωγών (καπιταλιστών)» (Μηλιός Γ. 2002, σ.59). Η «μή ουδετερότητα του χρήματος»²⁵ δε, συναρτάται αμεσότερα και ευχερέστερα με την κεφαλαιακή της εκδοχή.

Η πιο άμεση συνάντηση των δύο πλευρών της εργασίας ως συμπύκνωμα ανταλλακτικής αξίας από τη μια και ως γενικής και αδιαφοροποίητης αξίας χρήσης από την άλλη δεμένης με το πρόσωπο, είναι μια μεθοδολογική επινόηση αλλά μπορεί να πιστοποιείται ως τάση στην περίοδο της παγκοσμιοποίησης. Και δε θα μπορούσε να ωριμάσει ως τάση νωρίτερα στην ιστορική κατόπτευση της εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος.

Βιβλιογραφία

- AGLIETTA M. (1997), Régulation et crises du capitalisme, Paris, Odile Jacod.
- ARCHIER G. - SERIEYXH. (2000) L'entreprise du 3e type, Paris, Editions du seuil.
- BENSUSSANG G. - LABICA G. (1999), Dictionnaire critique du marxisme, Paris Quadriga/PUF.
- BOLTANSKI L. - CHIAPELLO E. (1999), Le nouvel esprit du capitalisme Paris, Gallimard.
- ΓΚΟΛΑΝΤΑΜΝ Λ. (1986), Διαλεκτικές έρευνες, μετ. Παπαγιώργης Κ. Αθήνα, Γνώση.
- COUTROT TH. (1998) L'entreprise neo-liberal, nouvelle utopie capitaliste? Paris, La découverte.
- GIDDY H.I. (1996), Παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές, μετ. Κουφόπουλος Κ. Αθήνα, Παπαζήσης.
- GILPIN R. (2001), Global Political Economy, Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- HAROLD L.F. (1979), A Theory of Income Distribution, Oxford, Clarendon Press.
- HOWARD C.M. (1979), Modern Theories of Income Distribution, London, The Macmillan Press LTD.
- KAVAJIT S. (1999), The Globalisation of Finance, ZED Books Ltd.
- K'YHNE K. (1979), Economics and Marxism, vol. I, The Renaissance of the Marxian System, N.Y. St. Martin's Press.
- LAWRENCE H.W. (1999), The theory of Monetary Institutions, Oxford, Blakwell.
- ΜΑΡΞ Κ. (1978), Το Κεφάλαιο, τ. I, II και III, μετ. Μαυρομάτης Π. Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Grundrisse, τ. I (1998), τ. II (1990), τ. III (1992), μετ. Διβάρης Σ. Αθήνα, Στοχαστής.
- ΜΗΛΙΟΣ Γ. (1997), Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- (2002), Υπεραξία και υπερεργασία. (Η χρηματική θεωρία της αξίας του Μαρξ απέναντι στην κλασική έννοια της αξίας ως «δαπανώμενης εργασίας»). Θέσεις, 80, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2002.
- ΠΑΚΟΣ Θ. Β. (1997), Κλαδική οικονομική II, Βιομηχανική Οργάνωση, Επιχειρηματικές Πολιτικές και Απόδοση, Αθήνα, Παπαζήσης.
- PALLEY I. TH. (1999), Conflict, Distribution, and Finance in Alternative Macroeconomic Traditions, Review, of Radical Political Economics, 31, 4, p. 102-132.
- PASINETTI L.L. (1991), Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής, μετ. Κορκοτοΐδης Α.Σ. Αθήνα, Κριτική.
- (1996), Το ποσοστό κέρδους και η διανομή του εισοδήματος σε σχέση με το ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης, στο Η παραγωγή και κατανομή του εισοδήματος, συλλογή κειμένων - επιμέλεια Σταμάτης Γ. Αθήνα, Κριτική.